

Eis rebus compluribus, aut id, quod nolit, accipere: aut id, quod velit, repudiare? Quid, si per vim tulisti? tamenne lex est? aut quidquam jure gestum videri potest, quod per vim gestum esse constet? An, si in ipsa latione tua, capta jam urbe, lapides jacti, si manus collata non est, idcirco tu ad illam labem, atque eluviem civitatis, sine summa vi pervenire potuisti?

XXI. Cum in tribunali Aurelio conscribebas palam non modo liberos, sed etiam servos, ex omnibus vicis concitatos, vim tum videlicet non parabas. Cum edictis tuis tabernas claudi jubebas, non vim imperitæ multitudinis, sed hominum honestorum modestiam, prudentiamque quarebas. Cum arma in ædem Castoris comportabas, nihil aliud, nisi uti ne quid per vim agi posset, machinabare. Cum vero gradus Castoris convellisti, ac removisti: tum, ut modeste tibi agere liceret, homines audaces ab ejus templi aditu atque adscensu repulisti. Cum eos, qui in conventu virorum bonorum verba de salute mea fecerant, adeste jussisti, eorumque advocationem, manibus, ferro, lapidibus discussisti: tum profecto ostendisti, vim tibi maxime displicere. Verum hæc furiosa vis vesani tribuni plebis facile superari, frangique potuit virorum bonorum vel virtute, vel multitudine.

Quid? cum Gabinio Syria dabatur, Macedonia Pisoni, utrique infinitum imperium, ingens pecunia, ut tibi omnia permitterent, te adjuvarent, tibi manum, copias, tibi suos paratos centuriones, tibi pecunias, tibi familias compararent: te suis sceleratis concionibus sublevarent, senatus auctoritatem irriderent, equitibus Romanis mortem proscriptionemque minitarentur: me terrent minis: mihi eadem & dimicationem denuntiarent: meam domum, refertam viris bonis, per amicos suos complerent⁷⁰: proscriptionis metu me frequentia nudarent virorum bonorum, me præsidio spoliarent:

sen-

⁷⁰ Per amicos suos complerent.] Locus suspectus. Putabam legendum, complerent. Et vocem, viris, delendam. Verumtamen iudicet lector. Lamb. Complerent habet vetus liber. Ursinus. Complerent. Uti fieret, quod de domo Anci, ut dispari plane habitaretur

domino. Ego nihil muto, secutus mss. Pall. meliores. Gruter. Dresd. & ed. prim. per amicos suos compellerent. Forte vocula excidit, & Cicero scripsit: per amicos suos terrore complerent. Videntur id suadere sequentia. Grævius.

senatum pro me non modo pugnare, amplissimum ordinem; sed etiam plorare & supplicare, mutata veste, prohiberent: ne tum quidem vis erat?

XXII. Quid igitur ego gessi, aut qui timor fuit? non dicam in me: fac me timidum esse natura: quid? illa tot virorum fortissimorum millia: quid? nostri equites Romani: quid? senatus: quid? denique omnes boni, si nulla erat vis, cur me flentes potius persecuti sunt: quam aut increpantes retinuerunt, aut irati reliquerunt? An hoc timebam, si mecum ageretur more institutoque majorum, ut possem præsens sustinere?

Utrum si dies dicta esset, iudicium mihi fuit pertimescendum? an sine iudicio privilegium? Iudicium in causa tam turpi? Scilicet is homo sum, qui, etiam si causa esset ignota, dicendo non possem explicare. An eam causam probare non poteram, cujus tanta bonitas est, ut ea ipsa non modo se, sed etiam me absentem per se probarit? An senatus, an ordines, an ii, qui cuncta ex Italia ad me revocandum convolaverunt, segniores me præsentem ad me retinendum & conservandum fuissent in ea causa, quam ipse jam parricida talem dicat fuisse, ut me ab omnibus ad meam pristinam dignitatem expetitur, atque revocatum queratur?

An vero in iudicio periculi nihil fuit: privilegium pertimui, ne, mihi præsentem si multa irrogaretur, nemo intercederet? Tam inops autem ego eram ab amicis, aut tam nuda respublica a magistratibus? Quid? si vocatæ tribus essent, proscriptionem, non dicam in me, ita de sua salute merito, sed omnino in ullo cive comprobavissent? An, si ego præsens fuisset, veteres illæ copiae conjuratorum tuique perditii milites atque egentes, & nova vis sceleratissimorum consulum corpori meo pepercissent? Qui cum eorum omnium crudelitati scelerique cessissem, ne absens quidem luctu meo mentes illorum satiare potui.

XXIII. Quid enim vos uxor mea misera violarat? quam vexavistis, raptavistis, omni crudelitate laceravistis. Quid mea filia? cujus fletus assiduus, sordisque lugubres vobis erant ju-

Tom. V.

M m m

cun-

cunda; ceterorum omnium mentes oculosque stesiebant. Quid parvus filius? quem quamdiu absui, nemo nisi lacrymantem confectumque vidit: quid fecerat, quod eum toties per insidias interficere voluistis? Quid frater meus? qui cum aliquanto post meum discessum ex provincia venisset, neque sibi vivendum, nisi me restituto, putaret, cum ejus mœror, squalor incredibilis & inauditus, omnibus mortalibus miserabilis videretur: quoties ex vestro ferro, ac manibus est elapsus?

Sed quid ego vestram crudelitatem expromo, quam in ipsum me, ac meos adhibuistis: qui parietibus, qui testis, qui columnis, ac postibus meis horrificum quoddam, & nefarium, omni imbutum odio bellum intulistis? Non enim te arbitror, cum post meum discessum, omnium locupletium fortunas, omnium provinciarum fructus, tetrarcharum ac regum bona spe & avaritia devorasses, argenti & suppellectilis meæ cupiditate esse cæcatum: non existimo, Campanum ⁷¹ illum consulem cum saltatore collega, cum alteri totam Achajam, Thessaliam, Boeotiam, Græciam, Macedoniam, omnemque Barbariam, bona civium Romanorum condonasses: alteri Syriam, Babylonem, Persas, integerrimas pacatissimasque gentes ad diripiendum tradidisses: illos tam cupidos liminum meorum, & columnarum, & valvarum fuisse. Neque porro illa manus, copiæque Catilinæ, cæmentis ac testis tectorum ⁷² meorum se famem suam expleturas putaverunt. Sed, ut hostium urbes, nec omnium hostium, verum eorum, quibuscum acerbum bellum intestinumque ⁷³ suscepimus, non præda adducti, sed odio solemus excipere, quod, in quos propter eorum crudelitatem inflammata mentes nostræ fuerunt, cum horum etiam testis ac sedibus residere aliquod bellum semper videretur ***

XXIV.

*** Deest nonnihil.

⁷¹ Campanum] L. Piso Consul erat inter eos, qui Capuam ex lege C. Cæsaris coloniam deduxerant. Idem.

⁷² Testis tectorum] Testes, sunt testaceæ lateræ, ut vocantur à Vitruvio, qui Græcis dicuntur *σπίρηες*, quod coquerentur. His nonnunquam domus tegebantur, unde & testum vocantur, ut docuit Salmasius, cui hæc debes, ad Solinum. Idem.

⁷³ Intestinumque] Certe rō intestinum hic nullus locus est. In bellis intestinis urbes, cum quibus bellum gerimus, evertimus, nobis ipsis oculis effodimus. Secutus igitur sum Palatinum nomen, qui hanc vocem non agnoscit. Si addicerent libri, illorum qui legendum censent internecionem emendationem atque ipsam. Plane sic Ciceronem scripsisse mihi est persuasissimum. Idem.

XXIV. Nihil erat latum de me; non adesse eram jussus; non citatus. Absueram: eram etiam tuo judicio civis incolomis, cum domus in Palatio, villa in Tusculano, altera ad alterum consulem transferebatur: senatum consules vetabant ⁷⁴: columnæ marmoreæ ex ædibus meis, inspectante populo Romano, ad focum consulis portabantur: in fundum autem vicini consulis non modo instrumentum, aut ornamenta villæ, sed etiam arbores transferebantur: cum ipsa villa non prædæ cupiditate, (quid enim erat prædæ?) sed odio & crudelitate, funditus everteretur: domus ardebat in Palatio non fortuito, sed oblato incendio: consules epulabantur, & in conjuratorum gratulatione versabantur, cum alter se Catilinæ delicias, alter Cethegi confobrinum fuisse diceret.

Hanc ego vim, Pontifices, hoc scelus, hunc furorem, meo corpore opposito, ab omnium bonorum cervicibus depuli, omnemque impetum discordiarum, omnem diu collectam vim improborum, quæ inveterata, compresso odio atque tacito, jam erumpebat, nacta tam audaces duces, excepi meo corpore. In me uno consulares faces jactæ manibus tribunitiis: in me omnia, quæ ego quondam retuleram, conjurationis nefaria tela adhæserunt. Quod si, ut multis fortissimis viris placuit, vi & armis contra vim decertare voluissem: aut vicissem cum maxima internecione improborum, sed tamen civium; aut, interfectis bonis omnibus, quod illis optatissimum erat, una cum republica concidissem.

Videbam, vivo senatu populoque Romano, celerem mihi

M m m 2 sum-

⁷⁴ Senatam consules vetabant] Hoc quid sit, non intelligo, nisi verbum haberi, aut subaudiendum sit, aut potius adhibendum. Hoc enim. Senatam consules pro me deprecari edictis, atque imperio vetabant] Cum ita scriptum olim reperissem in codicibus manuscriptorum consules vocabant; videremque hic aliquid deesse, sic enim vulgo legitur, senatum consules vetabant, nihil me temere fatuarum existinavi, si hunc locum ex ipso Cicerone supplerem. Itaque feci. Supplevi autem ex princip. orat. de Harusp. resp. ubi hæc leguntur: cumque ad consulare off. insignia, ill. imp. ad meam salutem non solum auct. Senatam consules pro me deprecari, edictis atque imperio vetabant. Lambinus, Exhibui Senatam consules volabant, quod erat in Edford. Grav.

summa cum dignitate reditum: nec intelligebam fieri diutius posse, ut mihi non liceret esse in ea republica, quam ipse servassem. Quod si non liceret: audieram, & legeram, clarissimos nostræ civitatis viros se in medios hostes ad perspicuam mortem pro salute exercitus injecisse. Ego pro salute reipublicæ universæ dubitarem hoc⁷⁵ meliore conditione esse, quam Decii? quod illi ne auditores quidem suæ gloriæ, ego etiam spectator meæ laudis esse potuissem.

XXV. Itaque infractus⁷⁶ furor tuus inanes faciebat impetus. Omnem enim vim omnium sceleratorum acerbitas mei casus exceperat. Non erat in tam immani injuria, tantisque ruinis novæ crudelitati locus. Cato fuerat proximus. Quid ageres, non erat: nisi, ut, qui mihi dux omnibus in rebus fuerat, idem esset injuriæ socius. Quid posses? extrudere ad Cypriam pecuniam⁷⁷. Præda perierit⁷⁸. Alia non deerit: hunc modo amandandum esse⁷⁹. Sic M. Cato, quasi per beneficium, Cyprum relegatur. Ejiciuntur duo, quos improbi videre non poterant: alter per honorem turpissimum: alter per honestissimam calamitatem.

Atque, ut sciatis, non hominibus istum, sed virtutibus hostem semper fuisse: me expulso, Catone amandato, in eum ipsum se convertit, quo auctore, quo adjutore, in concionibus, ea, quæ gerebat, omnia, quæque gesserat, se fecisse, & facere dicebat. Cn. Pompejum, quem omnium judicio longe principem esse civitatis videbat, diutius furori suo veniam daturum non arbitratur. Qui ex ejus custodia, per insidias, regis amici⁸⁰ hostem captivum, surripuisset, & ea injuria virum fortissimum laceffisset: speravit isdem se copiis cum illo posse configere, quibuscum ego noluissem, bonorum periculo, dimi-

⁷⁵ Dubitarem hoc] Editio prima, & cæteræ omnes ante Victorianam: Dubitarem: hoc meliore conditione quam Decius, quod ille ne auditor quidem suæ gloriæ, ego etiam spectator meæ laudis esse potuissem? Idem.

⁷⁶ Infractus] Fractus, ut supra.

⁷⁷ Extrudere ad Cypriam pecuniam] Ad vendenda Ptolomæi Cyprii regis bona: ex quibus pecuniam exactam Romanæ retulit. Manutius.

⁷⁸ Præda perierit] Verba Clodii: si Catonem, virum optimum, ad Cypriam pecuniam mitto, hæc mihi præda omnino peribit. Idem.

⁷⁹ Hunc modo amandandum esse] Subaudi, fiet, fixum sit, deinde aliam prædam queremus. Idem.

⁸⁰ Regis amici] Tigranis historiam narrat Pedianus pro Milone. Idem.

dicicare: & primo quidem, adjutoribus consulibus: postea fregit foedus Gabinus⁸¹: Piso tamen in fide mansit. Quas iste tum cædes, quas lapidationes, quas fugas fecerit, quam facile ferro, quotidianisque insidiis, cum jam a firmissimo robore⁸² copiarum suarum relictus esset, Cn. Pompejum foro curiaque privavit, domumque conjecerit, vidistis. Ex quo judicare potestis quanta vis illa fuerit oriens, & congregata: cum hæc Cn. Pompejum terruerit jam distracta, & extincta.

XXVI. Hoc vidit in sententia dicenda Kalendis Januariis vir prudentissimus, & cum reipublicæ, tum mihi, tum etiam veritati amicissimus, L. Cotta, qui legem de meo reditu ferendam non censuit: qui me consuluisse reipublicæ, cessisse tempestati; amiciorem vobis cæterisque civibus, quam mihi ac meis extitisse; vi, armis, diffensione hominum ad eadem instituta, novoque dominatu pulsus esse dixit: nihil de meo capite potuisse ferri: nihil esse inscriptum⁸³, aut posse valere: omnia contra leges moreque majorum temere, turbulente, per vim, per furorem esse gesta. Quod si illa lex esset, nec referre ad senatum consules, nec sententiam dicere sibi licere: quorum utrumque cum fieret, non oportere, ut de me lex ferretur, decerni: ne illa, quæ nulla esset, esse lex judicaretur.

Sententia verior, gravior, utilior, melior reipublicæ nulla esse potuit. Hominis enim scelere & furore notato, similis a republica labe in posterum demovebatur.

Neque hoc Cn. Pompejus, qui ornatissimam ne me sententiam dixit, vosque, Pontifices, qui me vestris sententiis auctoritatibusque defendistis, non vidistis, illam esse nullam, atque esse potius flammam temporis, interdictum scelus, vocem furoris: sed prospexistis, ne qua popularis in vos aliquando invidia redundaret, si sine populi judicio restituti videremur. Eodemque consilio, M. Bibuli, fortissimi viri, senatus sententiam secutus est, ut vos de mea domo statueretis: non quod dubi-

⁸¹ Fregit foedus Gabinus] Conspirationi de necando Pompejo renuntiavit, consilium mutavit. Hoton.

⁸² A firmissimo robore] Cum jam Gabi-

nus defecisset. Ferratius.

⁸³ Nihil esse inscriptum] Opinor legendum, Nihil esse iure scitum. Manutius.

dubitaret, quin ab isto nihil legibus, nihil religionibus, nihil jure esset actum: sed ne quis oriretur aliquando in tanta ubertate improborum, qui in meis ædibus aliquam religionem residere diceret. Nam legem quidem istam nullam esse, quotiescunque de me senatus sententiam dixit, toties judicavit: quoniam quidem ⁸⁴ scripto illo istius sententiam dicere vetabatur. Atque hanc rem par illud simile, Piso & Gabinius, vidit. Homines legum, judiciorumque metuentes, cum frequentissimus senatus eos, ut de me referrent, quotidie flagitaret, non se rem improbare dicebant, sed lege istius impediri. Erat hoc verum. Nam impediabantur, verum ea lege ⁸⁵, quam idem iste de Macedonia, Syriaque tulerat.

XXVII. Hanc tu, P. Lentule, neque privatus, neque consul legem esse unquam putasti. Nam, tribunis plebis referentibus, sententiam de me designatus consul sæpe dixisti: ex Kalendis Januariis, quoad perfecta res est, de me retulisti: legem promulgasti, tulisti: quorum tibi, si esset illa lex, nihil liceret. At etiam Q. Metellus, collega tuus, vir clarissimus, quam legem esse homines alienissimi a P. Clodio judicant, Piso & Gabinius, eam nullam esse frater P. Clodii, cum de me ad senatum tecum una retulit, judicavit.

Sed isti, qui Clodii leges timuerunt, quemadmodum cæteras observarunt? Senatus quidem, cujus est gravissimum iudicium de jure legum, quotiescunque de me consultus est, toties eam nullam esse judicavit. Quod idem tu, Lentule, vidisti in ea lege, quam de me tulisti. Nam non est ita latum, ut mihi Romam venire liceret, sed ut venirem. Non enim voluisti, id, quod licebat, ferre, ut liceret: sed me ita esse in republica, magis ut arcessitus imperio populi Romani viderer, quam ad administrandam civitatem restitutus.

Hunc tu etiam, portentosa pestis, exulem appellare ausus es, cum tantis sceleribus esses & factis notatus, ut omnem locum,

⁸⁴ Quoniam quidem] Scripto, hoc est, lege sua Clodius prohibuerat, dici sententiam in senatu pro Cicerone: quoties igitur sententia dicta est, toties iudicatum est, nullam eam legem esse. Ferrarius.

⁸⁵ Verum ea lege] Qua tanquam empti consules Clodio promiserant, se legem illius observaturos, id est, de Ciceronis reditu non esse ad senatum relatuos. Maass.

cum, quo adisses, exilii simillimum redderes? Quid est enim exul? ipsum per se nomen calamitatis, non turpitudinis. Quando igitur est turpe? re vera, quando est poena peccati: opinione autem hominum, etiam si est poena damnati ⁸⁶. Utrum igitur peccato meo exulis nomen subeo, an re iudicata? Peccato? Jam neque tu id dicere audes, quem isti satellites tui felicem ⁸⁷ Catilinam nominant, neque quisquam eorum, qui solebant. Non modo jam nemo est tam imperitus, qui ea, quæ gessi in consulatu, peccata esse dicat: sed nemo est tam inimicus patriæ, qui non meis consiliis patriam conservatam esse fateatur.

XXVIII. Quod enim est in terris commune tantum, tantumve consilium, quod non de meis rebus gestis ea, quæ mihi essent optatissima & pulcherrima, judicaret? Summum est populi Romani, populorumque, & gentium omnium, ac regum consilium, senatus. Decrevit, ut omnes, qui rempublicam salvam esse vellent, ad me unum defendendum venirent: ostenditque, nec stare potuisse rempublicam, si ego non fuisset restitutus, nec futuram esse ullam, si non rediissem. Proximus est huic dignitati ordo equester. Omnes omnium publicanorum societates de meo consulatu, ac de meis rebus gestis amplissima atque ornatissima decreta fecerunt. Scribæ, qui nobiscum in rationibus monumentisque publicis versantur, non obscurum de meis in rempublicam beneficiis suum iudicium, decretumque esse voluerunt. Nullum est in hac urbe collegium, nulli pagani, aut montani, (quoniam plebi quoque urbanæ majores nostri conventicula, & quasi consilia quædam esse voluerunt) qui non amplissime non modo de salute mea, sed etiam de dignitate decreverint.

Nam quid ego illa divina, atque immortalia municipiorum, & coloniarum, & totius Italiæ decreta commemorem, quibus tanquam gradibus, mihi videor in cælum ascendisse, non solum in patriam revertisse? Ille vero dies quis fuit, cum te, P. Lentule, legem de me ferentem populus Romanus ipse vidit,

⁸⁶ Poena damnati] Utcunque & injuste Clodium, hostem reipublicæ, cum penitus damnati, ex vi rei iudicatæ. Ferrar.

⁸⁷ Felicem] Tacite significat, non puniri Catilinam sic. Maass.

vidit, sensitque, quantus, & quanta dignitate esses? Constat enim nullis unquam comitiis, campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, ætatum, ordinum floruisse. Omitto civitatum, nationum, provinciarum, regum, orbis denique terrarum de meis in omnes mortales meritis unum iudicium, unumque consensum. Adventus meus, atque introitus in urbem qui fuit? Utrum me patria sic accepit, ut lucem salutemque redditam sibi ac restitutam accipere debuit, an ut crudelem tyrannum? quod vos Catilinæ gregales de me dicere solebatis. Itaque ille unus dies, quo die me populus Romanus a porta in Capitolium, atque inde domum sua celebritate lætitiæque comitatum honestavit, tantæ mihi jucunditati fuit, ut tua mihi conscelerata illa vis non modo non propulsanda, sed etiam emenda fuisse videatur. Quare illa calamitas (si ita est appellanda) excussit hoc genus totum maledicti, ne quisquam audeat jam reprehendere consulum meum tot, tantis, tam ornatis iudiciis, testimoniis, auctoritatibus comprobatum.

Quod si in isto tuo maledicto probrum non modo mihi nullum objectas, sed etiam laudem illustras meam; quid te aut fieri, aut fingi dementius potest? Uno enim maledicto, bis a me patriam servatam esse concedis: semel, cum id feci, quod omnes non negent immortalitati, si fieri potest, mandandum, tu supplicio puniendum putasti: iterum, cum tuum, multorumque propter te inflammatum in bonos omnes impetum, meo corpore excepi, ne eam civitatem, quam vassellem inermis, armatus in discrimen adducerem.

XXIX. Esto, non fuit in me poena ulla peccati. At fuit iudicii. Cujus? quis me unquam ulla lege interrogavit? quis postulavit? quis diem dixit? Potest igitur damnati poenam suffinere indemnatus? hoc tribunitium est? hoc populare? quamquam ubi tu te popularem, nisi cum pro populo fecisti⁸⁸, potes^{*}

⁸⁸ Nisi cum pro populo fecisti] Pro populo facere non solum est, populi rem, causamque tuæ, sed etiam, pro populo sacra facere: quod sacerdotum est. Ludit igitur Cicero in ambigua sententia: sed re vera punit acerbè Clodium, renovata illius temporis memoria, cum Pompejæ, Cæsaris pont. Max. uxoris, amore flagrans, ad sacra Bonæ deæ, quæ in domo pontificis max. a mulieribus pro salute populi fiebant, muliebri vestitu, quasi & ipse pro populo facere vellet, accessit. Idem.

potes^{*} dicere? Scilicet cum hoc juris a majoribus proditum sit, ut nemo civis Romanus aut libertatem, aut civitatem possit amittere, nisi ipse auctor factus sit⁸⁹: quod tu ipse potuisti in tua causa discere. Credo enim, quanquam in illa adoptione legitime factum est nihil, tamen te esse interrogatum, *Auctorne esses, ut in te P. Fonnejus viræ necisque potestatem haberet, ut in filio*. Quæro, si aut negassies, aut tacuissies, si tamen id xxx Curia jussissent, num id iustum esset ratum? Certe non. Quid ita? quia jus a majoribus nostris, qui non fiste & fallaciter populares, sed vere & sapienter fuerunt, ita comparatum est, ut civis Romanus libertatem nemo possit invito amittere. Quinetiam, si decemviri sacramentum⁹⁰ in libertatem injustum judicassent, tamen, quotiescunque vellet quis, in hoc genere solo rem judicatam referre posse voluerunt. Civitatem vero nemo unquam ullo populi jussu amittet invito.

XXX. Qui cives Romani in colonias Latinas proficiscebantur, fieri non poterant Latini, qui non erant auctores facti, nomenque dederant. Qui erant rerum capitalium condemnati, non prius hanc civitatem amittebant, quam erant in eam recepti, quo vertendi, hoc est, mutandi soli causa venerant. Id autem ut esset faciendum, non ademptione civitatis, sed tecti, & aquæ, & ignis interdictione faciebant.

Populus Romanus, L. Sylla dictatore ferente, comitiis centuriatis, municipiis civitatem ademit: ademit iisdem agros. De agris ratum est: fuit enim populi potestas. De civitate, ne tamdiu quidem valuit, quamdiu illa Syllani temporis arma valuerunt. Hanc vero Volaterranis, cum etiam tum essent in armis, L. Sylla victor, republica recuperata, comitiis centuriatis, civitatem eripere non potuit: hodieque Volaterrani non modo cives, sed etiam optimi cives, fruuntur nobiscum simul hac civitate. Consulari homini P. Clodius, e-

Tom. V.

N n n

ver-

^{*} Lamb. dicere? Potest definire civis esse, cum hoc iuris

⁸⁹ Nisi ipse auctor factus sit] Nisi ipse contulerit. Idem.

⁹⁰ Sacramentum] Sacramentum sumitur

pro lite: proprie significat pecuniam certam, quam utraque pars ad Pontificem deponebat ea conditione, ut illius, qui victus fuisset, pecunia ad ærarium referretur. Ferat.

veria repub., civitatem adimere potuit, concilio advocato, conductis operis, non solum egentium, sed etiam servorum, Sedulio principe⁹¹; qui se illo die confirmavit Romæ non fuisse?

Quod si non fuit, quid te audacius, qui in ejus nomen incidere⁹²? quid desperatius, qui ne ementiendo quidem poteris auctorem adumbrare meliorem? Sin autem is primus scivit, quod facile potuit, propter inopiam testi, in foro pernoctans: cur non juret se Gadibus fuisse, cum tu te fuisse Interamnæ⁹³ probaveris? Hoc tu igitur, homo popularis, jure munitam civitatem & libertatem nostram putas esse oportere, ut, si, tribuno plebis rogante, VELITIS, JUBEATISNE, Sedulii centum se velle & jubere dixerint, possit unusquisque nostrum amittere civitatem? Tam igitur majores nostri populares non fuerunt, qui de civitate & libertate ea jura sanxerunt, quæ nec vis temporum, nec potentia magistratum, nec res tum judicata, nec denique universi populi Romani potestas, quæ cæteris in rebus est maxima, labefactare possit.

At tu etiam, creptor civitatis, legem de injuriis publicis⁹⁴ tulisti Anagnino nescio cui Menula⁹⁵, per gratiam, qui tibi ob eam legem statuam in meis ædibus posuit; ut locus ipse in tua tanta injuria legem & inscriptionem statuæ⁹⁶ refelleret. Quæ res municipibus Anagninis ornatissimis multo majori dolori fuit, quam quæ idem ille gladiator scelera Anagninæ fecerat.

XXXI. Quid si, ne scriptum quidem⁹⁷ unquam est in ista ipsa rogatione, quam se Sedulius negat scivisse: tu hujus, ut acta tui præclari tribunatus hominis dignitate cohonestes, auctoritatem amplecteris? Sed, tamen nihil de me tulisti, quo minus

⁹¹ Sedulio principe?] Primo suffragium ferente. Pro Plancio: Primus scivit legem, &c. Manut.

⁹² In ejus nomen incidere?] Mihi legendum videtur, In ejus nomen incidere? æneis enim tabulis incidebantur leges, & cum his eorum nomina, qui primi scivissent. L. dem.

⁹³ Interamnæ] Probaverat Clodius, se fuisse Interamnæ illo die, quo Bonæ Dæ sacra Romæ polluerat. Ferratius.

⁹⁴ Legem de injuriis publicis] Videtur, cum Menula cuidam civi Anagnino injuria publice facta esset, P. Clodius in ejus gratiam legem aliquam de injuriis publicis tulisse, qua gravem penam constituerat. Horomanus.

⁹⁵ Inscriptionem statuæ] Inscripterat Menula P. Clodio, ob latam legem de publicis injuriis. Manutius.

⁹⁶ Ne scriptum quidem] Ut exularem. Ferratius.

minus essem non modo in civium numero, sed etiam in eo loco, in quo me honores populi Romani collocaverunt: tamenne eum tua voce violabis, quem post nefarium scelus consulum superiorum, tot vides judiciis senatus, populi Romani, totius Italiæ honestatum? quem ne tum quidem, cum aberam, negare poteris esse tua lege senatorem? Ubi enim tuleras, ut mihi aqua & igni interdiceretur? Quod Gracchus de P. Popilio, Saturninus de Metello tulit. Homines seditionissimi de optimis ac fortissimis civibus non, ut esset interdictum, quod ferri non poterat, tulerunt, sed ut interdiceretur. Ubi cavisti, ne meo me loco censor in senatum legeret? quod de omnibus, etiam quibus damnatis⁹⁸ interdictum est, scriptum est in legibus.

Quare hoc e Sex. Clodio, scriptore legum tuarum: jube adesse: latitat omnino, sed si requiri jusseris, invenient hominem apud forem tuam, occultantem se capite demisso⁹⁹. Sed si patrem tuum, civem medius fidius, egregium, dissimilemque vestri, nemo unquam sanus exulem appellavit, qui, cum de eo tribunus plebis promulgasset, adesse propter iniquitatem illius Cinnani temporis noluit, eique imperium est abrogatum⁹⁹, si in illo poena legitima turpitudinem non habuit propter vim temporum: in me, cui dies dicta nunquam est, qui reus non fui, qui nunquam sum a tribuno plebis citatus: damnati poena esse potuit, ea præsertim, quæ ne ipsa quidem rogatione perscripta est?

XXXII. At vide, qui interfit inter illum iniquissimum patris tui casum, & hanc fortunam, conditionemque nostram. Patrem tuum, civem optimum, clarissimi viri filium, qui si viveret, qua severitate fuit, tu profecto non viveres, L. Philippus censor avunculum suum præterit in recitando senatu.

N. n. n. 2. Ni-

⁹⁷ Etiam quibus damnatis] Cum ego damnatus non sum. Manutius.

⁹⁸ Occultantem se capite demisso] Significat eam obsecratam, quam superius notavit. Horomanus.

⁹⁹ Eique imperium est abrogatum] Amplificat iniquitatem legis Clodii exemplo Appii Clodii. Hic iratus Cinnæ, in eum cum

reliqua nobilitate conspiravit: dictaque die a tribuno plebis, anno sequenti, cum nolisset adesse, imperium sibi abrogari passus est. Hanc poenam legitimam vocat Cicero, quia juxta leges die dicta, citatus fuerat a tribuno: cum sibi neque diem dixerit Clodius, neque jussisset adesse: & hoc illud est, quod maxime queritur. Ferr.

Nihil enim poterat dicere, quare rata non essent, quæ erant acta in ea republica, in qua se illis ipsis temporibus censorem esse voluisset. Me L. Cotta, homo censorius, in senatu iuratus dixit, se, si censor tum esset, cum ego aberam, meo loco senatorem recitaturum fuisse.

Quis in meum locum judicem subdidit? Quis meorum amicorum testamentum discessu meo fecit, qui mihi non idem tribuerit, quod & si adesset? Quis me non modo civis, sed socius recipere contra tuam legem, & juvare dubitavit? Denique universus senatus multo ante, quam est lata lex, de me GRATIAS AGENDAS CENSUIT CIVITATIBUS IIS, QUÆ M. TULLIUM; tantumne? immo etiam, CIVEM OPTIME DE REPUBLICA MERITUM, RECEPISSENT. Et tu unus pestifer civis, cum restitutum negas esse civem, quem ejectum universus senatus non modo civem, sed etiam egregium civem semper putavit?

At vero, ut annales populi Romani, & monumenta vestitis loquuntur, Cæso ille Quintius, & M. Furius Camillus, & M. Servilius Ahala, cum essent optime de republica meriti, tamen populi incitati vim iracundiamque subierunt: damnatique comitiis centuriatis cum in exilium profugissent, rursus ab eodem populo placato sunt in suam pristinam dignitatem restituti. Quod si iis damnatis non modo non imminuit calamitas clarissimi nominis gloriam, sed etiam honestavit: (nam, etsi optabilius est, cursum vitæ conficere sine dolore & sine injuria, tamen ad immortalitatem gloriæ plus affert desideratum esse a suis civibus, quam omnino nunquam esse violatum) mihi sine ullo iudicio populi profecto, tum amplissimis omnium judiciis restituto, maledicti locum, aut criminis obtinebit?

Fortis & constans in optima ratione civis, P. Popilius, semper fuit. Tamen ejus in omni vita nihil est ad laudem illustrius, quam calamitas ipsa. Quis enim jam meminisset, eum bene de republica meritum, nisi & ab improbis expulsum esset, & per bonos restitutus? Q. Metelli præclarum imperium in re militari fuit, egregia censura, omnis vita plena gravi-

tatus:

tatis: tamen hujus viri laudem ad sempiternam memoriam temporis calamitas propagavit.

XXXIII. Quod si & illis, qui expulsi sunt inique, sed tamen legibus reducti, inimicis interfectis, rogationibus tribunitiis, non auctoritate senatus, non comitiis centuriatis, non decretis Italiæ, non desiderio civitatis, inimicorum injuria probro non fuit: in me, qui profectus sum integer, absui simul cum republica, redii maxima cum dignitate, te vivo, fratre tuo altero consule reducente, altero prætoris petente: tuum scelus, meum probum putas esse oportere?

Ac, si me populus Romanus, incitatus iracundia aut invidia, e civitate ejecisset, idemque postea mea in rempublicam beneficia recordatus, se collegisset, temeritatem atque injuriam suam restitutione mea reprehendisset: tamen profecto nemo tam esset amens, qui mihi populi tale iudicium non dignitatis potius, quam dedecori, putaret esse oportere. Nunc vero, cum me in iudicium populi nemo omnium vocarit: condemnari non potuerim, qui accusatus non sim: denique ne expulsum quidem ita sim, ut, si contenderem, superare non possem: contraque a populo Romano semper sim defensum, amplificatus, ornatus: quid est, quare quisquam mihi se ipsa populari ratione anteponat?

An tu populum Romanum esse illum putas, qui constat ex iis, qui mercede conducuntur? qui impelluntur, ut vim afferant magistratibus? ut obsideant senatum? optent quotidie eadem, incendia, rapinas? quem tu tamen populum, nisi tabernis clausis, frequentare non poteris: cui populo duces Lentidios, Lollios, Plagulejos, Sergios præfeceras. O speciem, dignitatemque populi Romani, quam reges, quam nationes extera, quam gentes ultimæ pertimescunt, multitudinem hominum ex servis conductis, ex facinorosis, ex egentibus congregatam!

Illam fuit pulchritudo populi Romani, illa forma, quam in campo vidisti tum, cum etiam tibi contra senatus, totiusque Italiæ auctoritatem, & studium, dicendi potestas fuit. Ille, ille populus est dominus regum, victor atque imperator omnium gen-

gentium, quem illo clarissimo die, scelerate, vidisti tum, cum omnes principes civitatis, omnes ordinum, atque ætatum omnium, suffragium se non de civis, sed de civitatis salute ferre censebant: cum denique homines in campum non tabernis, sed municipiis clausis venerunt.

XXXIV. Hoc ego populo, si tum consules aut fuissent in republica, aut omnino non fuissent: nullo labore, tuo præcipiti furori atque impio sceleri restituissem. Sed publicam causam contra vim armatam, sine populi præsidio suscipere nolui: non quo mihi P. Scipionis, fortissimi viri, vis intima¹⁰⁰, privati hominis, displiceret; sed Scipionis factum statim P. Mucius consul, qui in gerenda republica putabatur fuisse segnior, quam gesta, multis senatus-consultis non modo defendit: sed etiam ornavit: mihi aut, te interfecto, cum consulibus; aut, te vivo, & tecum, & cum illis, armis decertandum fuit.

Erant eo tempore multa etiam alia metuenda. Ad servos, medius fidius, res pervenisset. Tantum homines impios ex veteri illa conjuratione inustum nefariis mentibus, bonorum odium retinebat. Hic tu me etiam gloriari vetas: negas esse ferenda, quæ soleam de me prædicare: & homo facetus, inducis etiam sermonem urbanum ac venustum: me dicere sole-re, esse me Jovem: eundemque discitare, Minervam esse so- rorem meam. Non tam insolens sum, quod Jovem esse me dico, quam eruditus, quod Minervam sororem Jovis esse existi- mo¹. Sed tamen, ego mihi sororem virginem ascisco: tu

foro-

¹⁰⁰ *Vit intima*] Cum Ti. Gracchum pri-
vatus, & P. Mutii segnitatem detestatus, sua
manu interfecit. Vide Valer. lib. 3. cap. 2.
Horum. Pal. ponus non agnovit illud *intima*.
Gulielmus mutat in *incita*, aut *legiti-*
ma. P. Manutius conjiciebat *ultima*. Quod
non displicet. Grueter.

¹ *Non tam insolens sum, quod Jovem esse*
me dico, quam eruditus, quod Minervam so-
rorem Jovis esse existimo] Sic edidit Victo-
rius. Qui omnem emendandi occasionem ca-
peant, sensum ajunt hic esse nullum; Atqui
& aliquem video, & valde Ciceronianum,
hoc est, falsum ac facetum. Age, veniamus

quasi in rem præsentem. Oratori de suo Con-
sulatu, & republica conservata, sapientiam quam
aures hominum ferre possent, gloriantur hoc
objicit Clodius: *Isa gloriatione tu te Jovem*
esse dicis; Minervam tibi facis sororem. Im-
perite dictum: non enim Minerva Jovis so-
ror, sed filia. Sui sane, atque artis im-
memor Cicero sit, neque minus Clodio in-
tuitus, si solidam criminationem serio depel-
lat. Joco mavult agere, & jocandi erat lo-
cus. Ain' vero, inquit, dicere soleo, esse
me Jovem? Idem dictum; Minervam esse so-
rorem meam; eo nimirum, quod ego sum Jo-
piter? Arroganter dictum; sed tamen docte.
Immo

sororem tuam virginem esse non sivist. Sed vide, ne tu te debeas Jovem dicere, quod tu jure eandem sororem & uxorem appellare possis.

XXXV. Et quoniam hoc reprehendis, quod sole me dicas de me ipso gloriosius prædicare: quis unquam audivit, cum ego de me, nisi coactus, ac necessario dicerem? Nam si, cum mihi furta, largitiones, libidines objiciuntur, ego respondere soleo, meis consiliis, periculis, laboribus, patriam esse conservatam; non tam sum existimandus de gestis rebus gloriari, quam de objectis non confiteri. Sed si mihi ante hæc durissi- ma reipublicæ tempora nihil unquam aliud objectum est, nisi crudelitas illius temporis, cum a patria perniciem depuli: quid? me huic maledicto utrum non respondere, an demisse respondere decuit? Ego vero etiam reipublicæ semper interesse putavi, me illius pulcherrimi facti, quod ex auctoritate senatus, consensu bonorum omnium, pro salute patriæ gessissem, splendorem verbis dignitatemque retinere: præsertim cum mihi uni in hac republica, audiente populo Romano, opera mea hanc urbem & hanc rempublicam esse salvam jurato dicere fas fuisset.

Extinctum est jam illud maledictum crudelitatis, quod me non ut crudelem tyrannum, sed ut mitissimum parentem, omni- um civium studiis desideratum, repetitum, arcessitum vi- dent. Aliud exortum est. Objicitur mihi meus ille discessus: cui ego crimini respondere sine mea maxima laude non pos- sum. Quid enim, Pontifices, debeo dicere? Peccati me con- scientia profugisse? At id, quod mihi crimini dabatur, non modo peccatum non erat, sed erat res, post natos homines

pul-

Immo docte magis, quam arroganter: ut
non tam culpanda videatur insolentia dicen-
tis Jovem me esse, quam suspicienda erudi-
tio existimantis Minervam esse sororem Jo-
vis. Sum insolens: sed non tam insolens
sum, quam eruditus. Hic ergo tam compa-
rationem continet, ut in aliis plerisque lo-
cis, in quibus assumit *quam*. Unde autem
statua hæc manarit acculatio, si quis forte
querat: inde opinor, quod se Urbis servato-
rem esse jactaret Cicero: & Servator, Con-
servator, titulus sit Jovis proprius. De Mi-

nerva, narrat Plutarchus in vita Ciceronis,
quod hic, cum amicorum secutus consilium,
decrevisset cedere Clodio furori, atque abi-
re, signum Minervæ, quod magna in vene-
ratione diu habuerat domi, in Capitolio po-
suit, ibique dedicavit, cum hac inscriptione
MINERVÆ URBIS ROME PRÆSIDI. Quæ
quidem de Minerva animadversio an hac for-
tasse faciat, videbunt Critici. Quid tamen
emendatores attulerint, videas licet apud
Grævium. Olivetus.

pulcherrima. Iudicium populi pertinuisse? At id, nec propostum ullum fuit; &, si fuisset, duplicata gloria² discessissem³. Bonorum mihi præsidium defuisse? Falsum est. Me mortem timuisse? Turpe est.

XXXVI. Dicendum igitur est id, quod non dicerem, nisi coactus, (nihil enim unquam de me dixi sublatius asciscenda laudis causa potius, quam criminis depellendi) dico igitur, & quam possum maxima voce dico: Cum omnium perditorum & conjuratorum incitata vis, duce tribuno plebis, consulibus auctoribus, afflicto senatu, perterritis equitibus Romanis, suspensa ac sollicita tota civitate, non tam in me impetum faceret, quam per me in omnes bonos: me vidisse, si vicissem, tenues reipublicæ reliquias; si victus essem, nullas futuras. Quod cum judicasset, desievi conjugis miseræ discedium⁴, liberorum carissimorum solitudinem, fratris absentis amantissimi atque optimi casum, subitas fundatissimæ familiæ⁵ ruinas. Sed his omnibus rebus vitam anteposui meorum civium: remque publicam concidere unius discessu, quam omnium interitu occidere malui. Speravi, id quod accidit, me jacentem posse a vivis viris fortibus excitari: si una cum bonis interiissem, nullo modo posse recreari.

Accepi, Pontifices, magnum atque incredibilem dolorem: non nego: neque istam mihi ascisco sapientiam, quam nonnulli in me requirebant, qui me animo nimis fracto esse atque afflicto loquebantur. An ego poteram, cum a tot rerum tanta varietate divellerer, (quas idcirco prætereo, quod ne nunc quidem sine fletu commemorare possum) insitiari me esse hominem, & communem naturæ sensum repudiare? Tum vero neque illud meum factum laudabile, nec beneficium ullum

² Duplicata gloria] Una pulcherrimi facti, altera iudicii populi factum comprobantis. *Manus.*

³ Discessissem] Ex iudicio: absolutus essem. *Idem.*

⁴ Conjugis discedium] Dissidium animi est: discedium vero corporis. *Gisanius* in *Lucret.*

⁵ Fundatissima familia] Fundari familia dicitur liberis succedentis. Sed hoc loco non

jam ad liberos respicitur, quos jam ante nominavit, quam ad rem familiarem, quæ & ipsa fundari, constitui dicitur. Sic *Orat.* pro *Rabirio Post.* cap. 1. *fundata fortuna.* *Ernestus.* *Fundare* non significat condere, aut statuere; sed firmare, ac stabilire. *Colonus* urbem fundare, est urbem stabilire, urbis statum confirmare, colonia eo deducta. *Scioppius.*

lum a me in rempublicam profectum dicerem, si quidem ea reipublicæ causa reliquisssem, quibus æquo animo carerem: eamque animi duritiem, sicut corporis, quod cum uritur, non sentit, stuporem potius, quam virtutem putarem.

XXXVII. Sulcipere tantos animi dolores, atque ea, quæ, capta urbe, accidunt victis, stante urbe unum perpeti, & jam se videre distrahi a complexu suorum, disturbari testæ, diripi fortunas, patriæ denique causâ patriam ipsam amittere, spoliari populi Romani beneficiis amplissimis, præcipitari ex altissimo dignitatis gradu, videre prætextatos inimicos, nondum morte complorata, arbitria petentes funeris: hæc omnia subire conservandorum civium causa, atque ita, ut dolenter abis, non tam sapiens, quam ii, qui nihil curant, sed tam amans tuorum, ac tui, quam communis humanitas postulat: ea laus præclara, atque divina. Nam, qui ea, quæ nunquam cara ac jucunda duxit, animo æquo reipublicæ causa deserit, nullam benevolentiam insignem in rempublicam declarat. Qui autem ea relinquit, reipublicæ causa, a quibus cum summo dolore divellitur, ei patria cara est: cuius salutem caritati anteposit suorum.

Quare rempublicam (disrumpatur licet ista furia, atque audiat hæc ex me, quoniam lacessivit) bis servavi; ut consul togatus armatos vicerim: privatus consulibus armatis cesserim. Utriusque temporis fructum tuli maximum: superioris, quod ex senatus auctoritate, & senatum, & omnes bonos, meæ salutis causa, mutata veste vidi: posterioris, quod & senatus, & populus Romanus, & omnes mortales, & privatim & publice judicarunt, sine meo reditu rempublicam salvam esse non posse.

Sed hic meus reditus, Pontifices, vestro iudicio continetur. Nam, si vos me in meis ædibus collocatis, id quod in omni mea causa semper studiis, consiliis, auctoritatibus, sententiisque fecistis: video me plane, ac sentio restitutum. Sin mea domus non modo mihi non redditur, sed etiam monumentum præbet inimico doloris mei, scelus sui, publicæ calamitatis: quis erit, qui hunc reditum potius, quam poenam sem-

piternam putet? In conspectu præterea totius urbis domus est mea, Pontifices: in qua si manet illud non monumentum urbis, sed sepulcrum inimico nomine inscriptum; demigrandum potius aliquo est, quam habitandum in ea urbe, in qua trophaea & de me, & de republica videam constituta.

XXXVIII. An ego tantam aut animi duritiam habere, aut oculorum impudentiam possim, ut, cujus urbis servatorem me esse senatus omnium assensu toties judicavit, in ea possim intueri domum meam everfam non ab inimico meo, sed ab hoste communi, & ab eodem ædem extractam, & positam in oculis civitatis, ne unquam conquiescere possit fletus bonorum? Sp. Melii, regnum appetentis, domus est complanata. Equid aliud? Equum accidisse Melio populus Romanus iudicavit; nomine ipso Æquimelii, stultitia poena comprobata est. Sp. Cassii domus ob eandem causam everfa: atque in eodem loco ædes posita Telluris. In Vacci pratis domus fuit M. Vacci, quæ publicata est, & everfa, ut illius facinus memoria & nomine loci notaretur. M. Manlius, cum ab ascensu Capitolii Gallorum impetum repulisset, non fuit contentus beneficii sui gloria: regnum appetisse est iudicatus. Ergo ejus domum everfam, duobus lucis convestitam videtis. Quam igitur majores nostri sceleratis ac nefariis civibus maximam poenam constitui posse arbitrati sunt, eandem ego subibo, ac sustinebo, ut apud posteros nostros non extinctior conjurationis & sceleris, sed auctor & dux fuisse videar?

Hanc vero, Pontifices, labem turpitudinis & inconstantiae poterit populi Romani dignitas sustinere, vivo senatu, vobis principibus publici consilii, ut domus M. Tullii Ciceronis cum domo Fulvii Flacci, ad memoriam poenæ publice constituta, conjuncta esse videatur? M. Flaccus, quia cum Graccho contra salutem reipublicæ fecerat, & senatus sententia est interfectus, & ejus domus everfa, & publicata est: in qua porticum

6 Stulticia pana] Puto legendum *stulticia* in secundo casu. *Horom.* Mihi videtur *stulticia* nescio quo casu irrepsisse, & *Melii*, ex vestigiis veterum codicum colligo excidisse. Num Cicero scelus & flagitium Melii regnum affectantis stultitiam vocet? Cæcina

apud Cic. vr. ad Famil. epist. 7. stultitiam vocat, cum quis contra potentes scribit: sed affectionem tyrannidis nemo sanæ mentis, nedum Tullius, stultitiam dixerit. Ciceronis manus fuit: *Nomine ipso Æquimelii Melii pana est comprobata.* Grævius.

cum post aliquanto Q. Catulus de manubiis Cimbricis fecit. Ista autem fax ac furia patriæ, cum urbem, Pisone & Gabinio ducibus, cepisset, occupasset, teneret: uno eodemque tempore & clarissimi viri mortui monumenta debebat, & meam domum cum M. Flacci domo conjungebat: ut, qua poena senatus affecerat everlorem civitatis, eadem iste, oppresso senatu, afficeret eum, quem patres conscripti custodem patriæ judicassent.

XXXIX. Hanc vero in Palatio, atque in pulcherrimo urbis loco porticum esse patiemi, furoris tribuniti, sceleris consularis, crudelitatis conjuratorum, calamitatis reipublicæ, doloris mei defixum indicium ad memoriam omnium gentium sempiternam? Quam porticum pro amore, quem habetis in rempublicam, & semper habuistis, non modo sententiis, sed, si opus esset, manibus vestris disturbare cuperetis: nisi quem forte illius castissimi sacerdotis supersticiosa dedicatio deterret.

O rem, quam homines soluti ridere non desinant: tristiores autem sine maximo dolore audire non possint! Publiusne Clodius, qui ex pontificis maximi domo religionem eripuit, is in meam intulit? Hunccein vos, qui estis antistes cæmoniarum & sacrorum, auctorem habetis, & magistrum publicæ religionis? O dii immortales! (vos enim hæc audire cupio) P. Clodius vestra sacra curat? vestrum numen horret? res omnes humanas religione vestra contineri putat? hic non illudit auctoritati horum omnium, qui adsunt, summorum virorum? non vestra, Pontifices, gravitate abutitur? Ex isto ore religionis verbum excidere, aut elabi potest? cum tu eodem ore, accusando senatum, quod severe de religione decerneret, impurissime tetterimeque violasti.

XL. Aspicite, aspicite, Pontifices, hominem religiosum, & si vobis videtur, (quod est bonorum pontificum) monete

O o o 2

nete

7 Castissimi sacerdotis] Acerba in Clodium ironia: qui, tanquam sacerdos, noctu, libidinis causa domum C. Cæsaris Pont. max. in qua mulieres pro populo faciebant, muliebri vestitu introivit. *Manut.*

8 Quod severe de religione decerneret] Cum

de incestu Clodius est accusatus, qui spe corrumpendi iudicii, contendit, & obtinuit, adjuvante in primis M. Pupio Pisone consule, ne suam causam senatus iudicaret. Ep. 14. lib. 1. ad Att. Idem.

nete eum, modum quandam esse religionis: nimium esse superstitiosum non oportere. Quid tibi necesse fuit anili superstitione, homo fanatice, sacrificium, quod alienæ domi fieret, invisere? Quæ autem te tanta mentis imbecillitas tenuit, ut non putares, deos satis posse placari, nisi etiam muliebribus religionibus te implicuisses? Quem unquam audisti majorum tuorum, qui & sacra privata coluerunt, & publicis sacerdotiis præfuerunt, cum sacrificium Bonæ deæ fieret, interfuisse? neminem, ne illum quidem, qui cæcus est factus. Ex quo intelligitur, multa in vita falso homines opinari: cum ille, qui nihil viderat sciens quod nefas esset, lumina amisit; istius, qui non solum aspectu, sed etiam incesto flagitio, & stupro polluit cæremonias, pœna omnis oculorum ad cæcitatem mentis est conversa. Hoc auctore tam casto, tam religioso, tam sancto, tam pio, potestis, Pontifices, non commoveri, cum suis dicat se manibus domum civis optimi evertisse, & eam iisdem manibus consecrassse?

Quæ tua fuit consecratio? Tuleram, inquit, ut mihi liceret. Quid? non exceperas, ut, si quod jus non esset rogare, ne esset rogatum? Jus igitur statuetis esse, uniuscujusque vestrum sedes, aras, focos, deos Penates, subiectos esse libidini tribunitiæ? In quem quisque per homines concitatos irruerit, quem impetu perculerit, hujus domum non solum affigere, quod

o Qui cæcus est factus? Appium Cæcum denotari & Horomanus & Manutius, & quotquot sunt interpretes, existimarunt. Sed is senectute cæcus factus est. At cur hic ex gente Appia, is quem ætas longa oculorum usu privavit, nominaret inter illos, qui sacris interfuisent, quibus interesse illis non licebat? Absurde hic mentio fieret Appii Cæci. Non Appium intelligit Cicero, sed Cæcilium Metellum. Is e flammis cum Palladium eripuisset, cæcus factus est. Compendium Livii lib. 19: Cum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus Pont. Max. ex incendio sacra rapuit. Ob illam causam, orbam luminibus illum exegisse senectutem, quæ illo amisisset incendio, cum Palladium raperet ex æde Vestæ, Plinius docet Hist. Nat. vii, 42. Sed & multi alii hoc commemorant. Vide Ovid. vi. Fast. Credebat igitur

punitus esse a diis cæcitatem, quod, licet fuisset maxime pius, vidisset Palladium, quod viro videre non liceret. Vide Ovid. vi. Fast. Clodius autem materna stirpe fuit ex Metellorum familia. Mater enim ejus fuit Cæcilia Metella, cujus pater exul Q. Metellus Numidicus, qui anno U. C. DCLIII, exilio, a Saturnino tribuno pl. adjuvante Glauco prætor, fuit multatus. Hunc vocavit paulo superius in hac oratione, patrem Clodii. Sed si patrem tuum, civem mediæ fidei egregium, dissimilemque vestri, nemo unquam sanus exultans appellavit, & quæ ibi sequuntur. Sic in oratione post reditum in senatu Q. Metellum consulem, collega Lentulo, appellat fratrem Clodii: Q. Metellus & inimicus, & frater inimici, perspecta vestra voluntate, omnia privata odia deposuit, cum esset frater patruelis. Græv.

quod est præsentis insanix, quasi tempestatis repentinæ, sed etiam in posterum tempus religione sempiterna obligare?

XLII. Equidem sic accepi, Pontifices, in religionibus suscipiendis, caput esse, interpretari, quæ voluntas deorum immortalium esse videatur: nec est ulla erga deos pietas, nisi honesta de numine eorum ac mente opinio, cum expeti nihil ab iis, quod sit injustum atque inhonestum, arbitrare. Hominem invenire ista labe tum, cum omnia tenebat, neminem potuit, cui meas ædes addiceret, cui traderet, cui donaret: ipse cum loci illius, cum ædium cupiditate flagraret, ob eamque causam unam, una iusta illa rogatione sua vir bonus dominum se in meis bonis esse voluisset: tamen illo ipso in furore suo non est ausus meam domum, cujus cupiditate inflammatus erat, possidere. Deos immortales existimatis, cujus labore & consilio sua ipsi templa tenuerunt, in ejus domum afflictam & everfam per unius hominis sceleratissimi nefarium latrocinium immigrare voluisse?

Civis est nemo in tanto populo, extra contaminatam illam & cruentam P. Clodii manum, qui rem ullam de meis bonis attigerit, qui non pro suis opibus in illa tempestate defenderit. At, qui aliqua se contagione prædæ, societatis, emptionis, contaminaverunt, nullius neque privati, neque publici judicii pœnam effugere potuerunt. Ex his igitur bonis, quorum nemo rem ullam attigit, qui non omnium iudicio sceleratissimus haberetur, dii immortales domum meam concupiverunt? Ista tua pulchra Libertas deos Penates & familiares meos Lares expulit, ut a te ipsa, tanquam in captivis sedibus collocaretur? Quid est sanctius, quid omni religione munitius, quam domus uniuscujusque civium? Hic aræ sunt, hic foci, hic dii Penates, hic sacra, religiones, cæremoniæ, continentur: hoc perfugium est ita sanctum omnibus, ut inde abripi neminem fas sit.

XLII. Quo magis est furor istius ab auribus vestris repellendus, qui, quæ majores nostri religionibus tuta nobis & sancta esse voluerunt, ea iste non solum contra religionem labe-

* Lamb. Grut. ut se ipsa, tanquam in captivis sedibus, collocaret

labefactavit, sed etiam ipsius religionis nomine evertit. At quæ dea est? Bonam esse oportet¹⁰, quandoquidem est abs te dedicata. Libertas, inquit, est. Eam tu igitur domi meæ collocasti, quam ex urbe tota sustulisti? Tu, cum collegas tuos, summa potestate præditos, negares liberos esse¹¹: cum in templum Castoris¹² aditus esset apertus nemini: cum hunc¹³ clarissimum virum, summo genere natum, summis populi beneficiis usum, pontificem, & consularem, & singulari bonitate & modestia præditum, quem satis mirari quibus oculis aspicere audeas non queo, audiente populo Romano a pedisequis conculcari iuberes: cum indemnatum exturbares, privilegii tyrannicis irrogatis: cum principem¹⁴ orbis terræ virum, inclusum domi contineres: cum forum armatis cæteris perditorum hominum possideres: Libertatis simulacrum in ea domo collocabas, quæ domus erat ipsa indicio tui crudelissimi dominatus, & miserrimæ populi Romani servitutis? Eumne potissimum Libertas domo sua debuit pellere, qui nisi fuisset, in servorum potestatem civitas tota venisset?

XLIII. At unde inventa est ista Libertas? quæsi enim diligenter. Tanagræa quædam meretrix fuisse dicitur. Ejus non longe a Tanagris¹⁵ simulacrum e marmore in sepulcro positum fuit. Hoc quidam homo nobilis¹⁶, non alienus¹⁷ ab hoc religioso Libertatis sacerdote, ad ornatum ædilitatis suæ deportavit. Etenim cogitat omnes superiores muneris splendore superare. Itaque omnia signa, tabulas, ornamentorum quod superfluit in fanis & communibus locis, tota e Græcia, atque insulis omnibus, honoris populi Romani causa, sane frugaliter domum suam deportavit. Is posteaquam intel-

¹⁰ Bonam esse oportet] Renovat memoriam Bonæ deæ, cuius caeremonias nefario stupro Clodius polluerat. Manutius.

¹¹ Negares liberos esse] Intercedentes, aut obnunciantes contemneres. Idem.

¹² In templum Castoris] In quo legem Clodius, revulsis gradibus, ne quis introire posset, contra Ciceronem tulit. Idem.

¹³ Hunc] M. Lucillum, ut opinor. Idem.

¹⁴ Principem] Cn. Pompejum.

¹⁵ Tanagris] Tanagra Boeotiæ civitas fuit non ignobilis.

¹⁶ Homo nobilis] Is fuit Appius Claudius, P. Clodii frater, qui prætermissa ædilitate, L. Pisonis consulis gratia & suffragatione præturam est adeptus, ut olim docuit Sr. Fighius ad annum U. C. DCXCVI, quem vide. Grævius.

¹⁷ Non alienus] Jocus quidam est: loquitur enim de fratre. Frugaliter: Appii rapinas notat. Manutius.

intellexit, posse se, interversa ædilitate¹⁸, a L. Pisonem consule prætorem renuntiari, si modo eadem prima litera¹⁹ competitorum habuisset aliquem: ædilitatem duobus in locis, partim in arca, partim in hortis²⁰ suis collocavit: signum de busto meretricis ablatum isti dedit, quod esset signum magis istorum, quam publicæ libertatis. Hanc deam quisquam violare audeat, imaginem meretricis, ornamentum sepulcri, a fure sublatam, a sacrilego collocatam? Hæc me domo mea pellet? hæc ultrix afflictæ civitatis, reipublicæ spoliis ornabitur? hæc erit in eo monumento, quod positum est, ut esset indicium oppressi senatus ad memoriam sempiternam turpitudinis?

O Q. Catule, (patremne appellem, an filium? Recentior memoria filii est, & cum rebus meis gestis conjunctior) tantumne te fefellit, cum mihi summa, & quotidie majora præmia in republica fore putabas? Negabas fas esse, duos consules esse in hac civitate inimicos reipublicæ. Duo sunt inventi, qui senatum tribuno furenti confistum traderent: qui pro me patres conscriptos deprecari, & populo supplices esse,

¹⁸ Interversa ædilitate] Appius Clodius, Publii frater, eo anno, quo Cicero exulabat, ædilitatem petebat, signaque ac tabulas ex tota Græcia, atque omnibus insulis, deportaverat Romam: Etenim cogitat omnes superiores muneris splendore superare. Sed mutata repente sententia, & omnia ædilitatis petitione, per fraudem fallus est prætor. Qua vero id ratione contigerit, orator sic exponit: Is posteaquam intellexit (sic enim inter Appium, & Pisonem convenerat) posse se interversa ædilitate, (fraudabat populum ædilitate quam pollicitus fuerat, eamque quasi debitam avertere videbatur) a L. Pisonem consule (qui magistratum omnium habiturus erat comitia) prætorem renuntiari, si modo eadem prima litera competitorum habuisset aliquem. Hoc eodem anno petiisse præturam A. Postumium quemdam; cum tabellis nequaquam inscriberentur integra nomina candidatorum, sed brevitatis causa, primæ tantum literæ nominis cuiusque, necesse erat, prætoris comitiis, præter alias aliorum multas, duas etiam tabellas dari, quarum una A. P. haberet pro Postumio, altera A. C. pro Clodio. Promiserat autem

Piso consul, se in examinandis uniuscujusque centuriæ suffragiis, tabellas omnes inscriptas A. P. pro Appio accepturum; quorum punctorum accessione facta ad ea, quæ ipse tulisset, dubium non erat, quin prætor fieret. Ferrarius.

¹⁹ Eadem prima litera] In tabellis scribebantur solum primæ literæ nomen, hoc modo, A. C. P. Poterat igitur Piso consul, qui habebat comitia, pro A. Postumio, vel A. Manlio, Ap. Claudium falso renuntiare prætorem. Idem. Vide Schoet. lib. 1. Notæ. cap. 18.

²⁰ Partim in arca, partim in hortis] Ea, quæ ad suam ædilitatem ornandam paraverat, duobus in locis collocavit, alia in arca, alia in hortis suis. Paraverat autem pecunias, & signa. His suos ornavit hortos; illis arcam implevit. Porro ut hori dicantur numero multitudinis, necesse non est esse plures. Hortum unum spatiosiores, ædificiorum proceritate, porticibus, statuis, &c. ad delicias ornatum, Hortos vocabant. Hæc animadvertio est Franc. Mar. Grapaldi, lib. de partibus ædium. Anon.